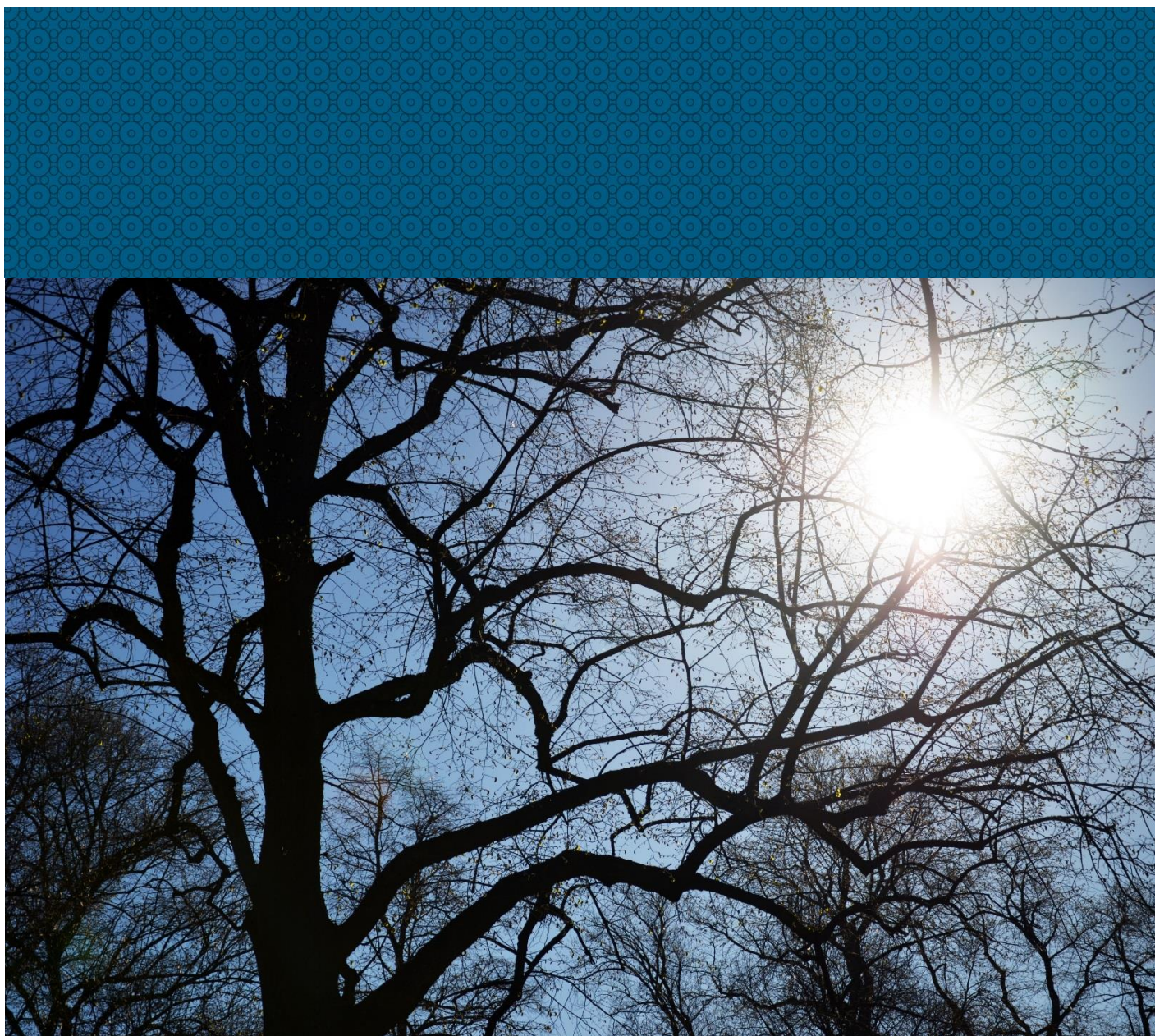

Underlag till en nationell handlingsplan för arbetet mot könsstymning av flickor och kvinnor

LÄNSSTYRELSEN
ÖSTERGÖTLAND

Innehåll

Förord	3
1. Bakgrund	3
1.1. Länsstyrelsen Östergötlands tidigare och pågående uppdrag	3
1.1.1. Tidigare vägledningsuppdrag för arbetet mot könsstympning	3
1.1.2. Nationella kompetensteamet	4
2. Underlag till en handlingsplan för arbetet mot könsstympning	6
2.1. Allmänna utgångspunkter i en handlingsplan	6
2.1.1. Könsstympning	6
2.1.2. Internationella konventioner	6
2.1.3. Könsstympning i Sverige	7
2.1.4. Kopplingen mellan könsstympning och HRV	8
2.2. Övergripande reflektioner och förslag till handlingsplanen mot könsstympning av flickor och kvinnor	10
2.3. Aktörer som möter asylsökande och nyanlända	10
2.3.1. Migrationsverket	10
2.3.2. Överförmyndarmyndigheten	11
2.3.3. Landstinget	12
2.3.4. Boende för asylsökande barn och vuxna	13
2.3.5. Kommunernas samhällsinformation till nyanlända	13
2.4. Skola och utbildning	15
2.4.1. Övergripande kring skola	15
2.4.2. Förskola	16
2.4.3. Grundskola / Gymnasieskola	16
2.4.4. Särskola	17
2.4.5. Elevhälsan	17
2.4.6. Fritidsverksamhet	17
2.4.6. Behov av handlingsplan och rutiner för arbetet mot könsstympning	18
2.4.7. Övergripande förslag för skola och fritidsverksamheter	18
2.5. Rättsväsendet	20
2.5.1. Polis	21
2.5.2. Åklagare	22
2.5.3. Rättsintyg	22
2.5.4. Advokat/biträden	23
2.5.5. Barnahus	23

2.6 Civilsamhället	24
2.6.1 Trossamfund.....	25
2.7 Informationssatsningar	25

Förord

Länsstyrelsen Östergötland har fått i uppdrag av regeringen att ta fram förslag som kan tas in i en nationell handlingsplan mot könsstämpning av flickor och kvinnor. Länsstyrelsen Östergötlands förslag ska i första hand avse rättsväsendet, skola och förskola, fritidsverksamhet för barn och unga, det civila samhället samt verksamhet för asylsökande och nyanlända.¹

Det underlag till en nationell handlingsplan för arbetet mot könsstämpning som Länsstyrelsen Östergötland lyfter fram i denna rapport bygger på erfarenheter från de tidigare regeringsuppdragen.

1. Bakgrund

1.1. Länsstyrelsen Östergötlands tidigare och pågående uppdrag

Länsstyrelsen Östergötland har sedan 2005 haft nationella regeringsuppdrag med syfte att förebygga och motverka hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstämpning.² Uppdragen har bland annat handlat om att:

- utveckla och sprida information till yrkesverksamma, ideellt verksamma, barn och unga samt vårdnadshavare
- öka kunskapen och kompetensen hos bland annat yrkesverksamma
- ta fram vägledande material
- ge råd och vägledning i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck
- utlysa och fördela projektmedel

1.1.1. Tidigare vägledning uppdrag för arbetet mot könsstämpning

I september 2013 fick Länsstyrelsen Östergötland i uppdrag av regeringen att undersöka hur verksamheter och myndigheter i Sverige arbetar eller har arbetat för att förebygga och förhindra könsstämpning av flickor och kvinnor, och vilket stöd de som redan blivit utsatta får.³

I genomförandet av uppdraget undersökte Länsstyrelsen Östergötland bland annat hur och var unga vill få information om könsstämpning och vilka behov flickor och kvinnor som blivit utsatta för könsstämpning har när det gäller agerande från yrkesverksamma samt vilket stöd yrkesverksamma och ideellt verksamma behöver i arbetet. Länsstyrelsen anordnade flera samrådsmöten och rundabordsamtal med myndigheter och ideella aktörer för att diskutera framgångsfaktorer i arbetet och vilka brister som finns samt undersökte hur arbetet bedrivs i andra länder. Uppdraget resulterade i en vägledning⁴ för stöd till yrkesverksamma för att uppmärksamma och möta flickor och kvinnor som antingen är könsstämpade eller som riskerar att bli könsstämpade.

¹ Regeringsbeslut S2017/07421/J.ÅM, deluppdrag 7.

² Se till exempel rapporten Nationella Kompetensteamet – slutredovisning (2016:03), Länsstyrelsen Östergötland.

³ U2013/5292/J.ÅM

⁴ Länsstyrelsen Östergötland (2015) *Våga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstämpade*. Rapport 2015: 16

Länsstyrelsen konstaterade att myndigheter och ansvariga aktörer måste se till att förebyggande och stödjande arbete mot könsstympling av flickor och kvinnor blir integrerat i myndigheters ordinarie rutiner och en del i den dagliga verksamheten.

Det framkom hur viktigt det är att personal inom förskola och skola har förståelse om ämnet, att de skickar signaler om att de har kunskap och ställer frågor vid hälsosamtal och är uppmärksamma på om en flicka är i riskzonen för att utsättas. Det framkom även att det är viktigt att rättsväsendet har kompetens i ämnet för att kunna möta målgruppen och utföra sitt arbete på ett rättssäkert sätt.

Några viktiga iakttagelser var att yrkesverksamma är intresserade av och vill ha kunskap inom ämnesområdet, men att arbetet mot könsstympling inte förankras i ordinarie arbete och strukturer, vilket medför att kommunerna inte kommer vidare och utvecklar arbetet inom området. Andra viktiga iakttagelser var att arbetet sällan är förankrat bland chefer och politiker, att rutiner saknas inom verksamheter och för samverkan mellan myndigheter, att det finns en osäkerhet hos personal när det gäller att ställa frågor om könsstympling samt att yrkesverksamma sällan ser kopplingen till hedersrelaterat våld och förtryck.

Vikten av ett förebyggande arbete framkom också, att det behövs på olika nivåer och riktat till både barn och unga samt vårdnadshavare.

1.1.2. Nationella kompetensteamet

2013 fick Länsstyrelsen Östergötland i uppdrag att utveckla ett nationellt kompetensteam för att samordna och stödja arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck.⁵

I mars 2014 inrättades en nationell stödtelefon för råd och vägledning till yrkesverksamma och ideellt verksamma i ärenden som rör hedersrelaterat våld och förtryck. Från och med starten och till och med den 31 december 2017 har det totalt kommit in 1 540 ärenden som rör 2 115 utsatta personer. De ärenden som handlat om könsstympling har rört 109 flickor/unga kvinnor. För 49 flickor eller unga kvinnor är det konsekvenser av könsstympling som förs fram. Det finns exempel på flickor som haft så starka smärtor att de svimmat och som haft enorma besvär vid menstruation eller då de ska kissa. Det har i flera fall varit flickor som inte har vågat berätta för sina föräldrar om att de har ont och att de behöver få vård. För 40 flickor så har det förts fram oro att könsstympling ska ske. Det kan till exempel handla om yngre barn vars äldre syskon blivit könsstympade innan ankomsten till Sverige och där föräldrarna inte ser något fel med detta. Det kan också handla om föräldrar som är oroliga för att närstående ska könsstympla deras barn vid utlandsvistelse eller närstående som hört föräldern uttrycka att de avser att könsstympla sina barn. För 15 flickor har det förts fram misstankar om att könsstympling har skett, i dessa fall kan det till exempel handla om att personal i förskola eller skola sett ett ändrat beteende hos flickor efter en utlandsresa.⁶

Länsstyrelsen Östergötland har under de senaste åren medverkat vid ett stort antal utbildningar med fokus på könsstympling. I samband med regeringsuppdraget att undersöka

⁵ U2013/5290/JÄM.

⁶ För ytterligare fem flickor/unga kvinnor var kategori oklar eller överlappande.

och ge förslag på hur verksamheter och myndigheter kan arbeta med flickor och kvinnor som är eller riskerar att utsättas för könsstypning genomfördes cirka 100 utbildningsinsatser.⁷

Under 2017 har kompetensteamet medverkat vid närmare 70 utbildningstillfällen/konferenser. Vid majoriteten av insatserna har temat varit hedersrelaterat våld och förtryck generellt, vid andra har temat varit könsstypning av flickor och kvinnor. Målgrupperna har oftast varit yrkesverksamma (företrädesvis inom socialtjänsten, skolan, polisen och hälso- och sjukvården) och många insatser har ordnats gemensamt för flera olika yrkesgrupper.

När det gäller arbetet mot könsstypning av flickor och kvinnor genomfördes under 2017 en nationell konferens i samarbete med övriga länsstyrelser, den ideella organisationen *Desert Flower* och Karolinska universitetssjukhuset. Konferensen webbsändes även via www.hedersfortryck.se. Länsstyrelsen har också haft möten med Action Aid och tagit del av deras förslag kring könsstypning.⁸

På regional nivå har Länsstyrelsen Östergötland, i samarbete med Region Östergötland, tagit fram ett vårdprocessprogram gällande könsstypning⁹.

⁷ Länsstyrelsen Östergötland (2015). *Uppdrag att undersöka och ge förslag på hur verksamheter och myndigheter kan arbeta med flickor och kvinnor som är eller riskerar att utsättas för könsstypning*. Slutrapport. 2015: 15.

⁸ Action Aid (2017). *End the Cut. Situationen kring kvinnlig könsstypning inom den Europeiska Unionen och i Sverige*.

⁹ <https://vardgivarwebb.regionostergotland.se/Startsida/Vardprogram>
vardprocessprogram/Landstingsgemensamma/Konsstypning/

2. Underlag till en handlingsplan för arbetet mot könsstympning

2.1. Allmänna utgångspunkter i en handlingsplan

Länsstyrelsen Östergötland vill betona vikten av att en handlingsplan för arbetet mot könsstympning omfattar en tydlig genomgång av problematiken samt rådande lagstiftning och internationella överenskommelser. I det följande gör Länsstyrelsen Östergötland en övergripande beskrivning.

2.1.1. Könsstympning

Könsstympning av flickor och kvinnor syftar till att kontrollera flickors och kvinnors kroppar och sexualitet och har bland annat att göra med föreställningen att mäns och familjers heder beror på kvinnors och flickors sexuella beteende. Ingreppet uppfattas ofta som socialt viktigt för att en flicka ska ses som "ren" och som oskuld vid giftermål, eller som en övergång från att vara barn till att bli en vuxen kvinna.¹⁰ Ingreppen har inte någon medicinsk grund och innebär att större eller mindre delar av de yttre kvinnliga könsorganen tas bort eller skadas. Det är oftast flickor i 4–14-årsåldern som könsstympas, men även spädbarn drabbas, ibland även vuxna kvinnor som ska gifta sig, som är gravida med sitt första barn eller som just fött sitt första barn.

Könsstympning av flickor förekommer på många håll runt om i världen, i såväl kristna som muslimska grupper från Indonesien i öst till Peru i väst. Mer än hälften av ingreppen sker i Indonesien, Egypten och Etiopien. UNICEF uppskattar att mer än 200 miljoner flickor och kvinnor som lever idag har utsatts för någon form av könsstympning, i de 30 länder i Afrika och Mellanöstern där sedvänjan är vanligast förekommande. Könsstympning förekommer dessutom exempelvis i mindre grupper i Kurdistan, och i vissa länder i Asien. 44 miljoner av dessa 200 miljoner är flickor under 15 år.¹¹

2.1.2. Internationella konventioner

Könsstympning är en allvarlig kränkning av flickors och kvinnors rättigheter och integritet. Den hotar deras fysiska, sexuella, reproduktiva, psykologiska och sociala integritet. Barnkonventionens artikel 24 ålägger staterna att vidta alla effektiva och lämpliga åtgärder i syfte att avskaffa traditionella sedvänjor som är skadliga för barns hälsa. Med traditionella sedvänjor avses i första hand könsstympning av flickor. Barnkonventionens artikel 37 säger att inget barn får utsättas för tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling och kan också ses som relevant. År 1990 uppmånade FN:s Konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor (CEDAW)¹² i sin rekommendation nr 14 att medlemsstaterna skulle vidta effektiva och lämpliga åtgärder för att utrota kvinnlig omskärelse.

¹⁰ Socialstyrelsen (2016). *Kvinnlig könsstympning – ett stöd för hälso- och sjukvårdens arbete*.

¹¹<https://data.unicef.org/topic/child-protection/female-genital-mutilation/#>

¹² CEDAW General Recommendation No. 14: Female Circumcision. Adopted at the Ninth Session of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women, in 1990

Många länder i världen har numera infört lagar som förbjuder könsstympning och det pågår ett viktigt internationellt arbete för att ge information och utbildning om könsstympningens skadliga konsekvenser. År 2013 uppmanade FN medlemsstaterna att främja program och planer för att öka medvetenheten, utbilda och kvalificera sig för att komplettera straffåtgärderna genom en resolution¹³ inriktad på att intensifiera ansträngningarna att avskaffa kvinnlig könsstympning.

Under FN:s världstoppmöte om hållbar utveckling 2015 inkluderades utrotandet av könsstympning som en del av Agenda 2030.¹⁴ Agenda 2030 har förhandlats fram av samtliga FN:s medlemsstater för hållbar utveckling och består av 17 globala mål och 169 delmål. Mål 5 handlar om att skapa ett jämställt samhälle där flickor, pojkar, kvinnor och män ska ha samma förutsättningar och möjligheter. Alla former av våld mot kvinnor och flickor drabbar i förlängningen både den enskilde individen men påverkar också samhället i stort genom att det förhindrar utvecklingen. Ett av delmålen i mål 5 handlar om att avskaffa alla skadliga traditioner, såsom barnåktenskap, tidiga äktenskap och tvångsäktenskap samt kvinnlig könsstympning. I maj 2017 ratificerade Europarådet konvention om förebyggande och bekämpning av våld mot kvinnor och våld i hemmet (Istanbulkonventionen). Konventionen erkänner uttryckligen hedersrelaterade brott och könsstympning av flickor och kvinnor som en form av våld mot kvinnor. Ratificering tvingar EU att skydda och stödja offren genom att erbjuda tjänster såsom till exempel permanenta telefonhjälpnummer och specifikt medicinskt stöd samt arbeta förebyggande för att främja förändring i syfte att utrota fördomar, sedvänjor, traditioner som utgår om föreställningen om kvinnors underordning eller från stereotypa könsroller.

2.1.3. Könsstympning i Sverige

Könsstympning av flickor och kvinnor är förbjudet enligt lag i Sverige (lag (1982:316), med förbud mot könsstympning av kvinnor) även om flickan blir könsstympad utanför Sveriges gränser (lag 1998:407). Sverige var det första landet i Europa som lagstiftade mot könsstympning av flickor och kvinnor. Könsstympning av flickor och kvinnor är ett brott mot de grundläggande mänskliga rättigheterna och mot barns rättigheter. Det är viktigt att komma ihåg att barnets rättigheter kan gå före föräldrarätten (fastslagna i föräldrabalken 1949: 381). Barnkonventionen gäller alla barn i Sverige, utan undantag och skyldigheten att följa den svenska lagen mot könsstympning (Lag (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor) är definitiv.

Det finns två fällande domar i Sverige vad gäller genomförd könsstympning. I båda fallen, som rörde flickor i tonåren, hade flickorna könsstympats i utlandet och själva sökt stöd och berättat om övergreppet för myndigheter. I februari 2018 fastställdes också den första domen för stämpling till könsstympning i hovrätten. Vi vet inte hur många flickor och kvinnor i Sverige som blivit könsstympade innan immigration till Sverige. Vi vet inte heller hur många flickor i Sverige som är i risk för att bli könsstympade, antingen under en resa utomlands eller i Sverige, då viss forskning beskriver att det sociala trycket finns kvar och att könsstympning av

¹³ UN General Assembly, Intensifying global efforts for the elimination of female genital mutilations : 25 resolution / adopted by the General Assembly, 5 March 2013, A/RES/67/146

¹⁴ United Nations (2015). Sustainable Development Goals. 17 goals to transform our world. New York: UN

flickor och kvinnor kan fortsätta även efter immigration till Sverige.¹⁵ Under senare år har det uppmärksammats internationellt att könsstympning fortsatt förekomma även efter migration och också utförts i diasporan.¹⁶

Det finns olika uppskattningar av förekomsten av könsstympning bland flickor och kvinnor i Sverige. Socialstyrelsen uppskattar att närmare 38 000 flickor och kvinnor i Sverige kan ha varit utsatta för någon typ av könsstympning. Omkring 7 000 är flickor under 18 år. Studien är baserad på flickor och kvinnor som är födda i länder där prevalensen för könsstympning är över 50 procent.¹⁷ Dessa uppskattningar av förekomsten av könsstympning är viktiga för att få en bild av hur många flickor och kvinnor som kan behöva stöd och vård på grund av att de är könsstympade.

Vi vet att det finns många flickor och kvinnor som har besvär på grund av att de har blivit könsstympade. Vi vet också att många inte fått tillgång till den hjälp som finns att få. Enkla vägar att hjälpa dessa flickor och kvinnor är att börja prata om könsstympning, sprida kunskap och ge vägledning till yrkesverksamma, sprida material till berörda flickor, kvinnor och yrkesverksamma samt satsa resurser på ett nationellt strategiskt arbete för att göra det förebyggande och stödjande arbetet långsiktigt hållbart. Det är myndigheters och yrkesverkssammans ansvar att ge flickor som är könsstympade den hjälp och den vård de kan behöva, samt att förebygga och förhindra att ytterligare flickor utsätts för könsstympning.

2.1.4. Kopplingen mellan könsstympning och HRV

Sedan 2003 har regeringen tagit initiativ till omfattande insatser för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck. I tidigare handlingsplaner¹⁸ anges att hedersrelaterat våld och förtryck, liksom mäns våld mot kvinnor generellt, har sin grund i kön, makt, sexualitet och kulturella föreställningar om dessa. Familjens rykte och anseende kan ses som avhängigt flickors och kvinnors faktiska eller påstådda beteende. Kontrollen av flickors och kvinnors liv kan sträcka sig från vardagliga former av begränsningar som berör exempelvis klädval, socialt umgänge och rörelsefrihet till livsval som utbildning, arbete, giftermål och skilsmässa. I sin mest extrema form resulterar hederstänkandet i tvångsäktenskap, hot om våld och våld inklusive dödligt våld. Det hedersrelaterade våldets kollektiva karaktär innebär att det kan finnas flera förövare och det kan utövas av både män och kvinnor. Offren för förtryck och våld kan vara såväl flickor, kvinnor, pojkar och män. Våldet kan sanktioneras av familjen och den närmaste omgivningen.

Regeringen har i flera skrivelser betonat sambandet mellan könsstympning och hedersrelaterat våld. I propositionen till grund för kriminaliseringen av omskärelse så lyftes omskärelsens stora betydelse för kvinnornas funktion och plats i samhället upp.¹⁹ Det fördes fram att om en

¹⁵ Länsstyrelsen Östergötland (2015) *Våga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade*. Rapport 2015: 16

¹⁶ Två uppmärksammade och omfattande rättsfall i Australien och i USA har båda rört en indisk shia muslimsk sekt, Dawoodi Bohra. Se vidare i Anantnarayan, Diler & Menon (2018). *The Clitoral Hood. A Contested Site Khafd or Female Genital Mutilation/Cutting (FGM/C) in India*.

¹⁷ Socialstyrelsen (2015). *Flickor och kvinnor i Sverige som kan ha varit utsatta för könsstympning. En uppskattning av antalet*.

¹⁸ *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer* (Skr 2007/08:39); *Handlingsplan för att förebygga och förhindra att unga blir giftna mot sin vilja* (Skr 2009/10:229).

¹⁹ *Regeringens proposition om förbud mot omskärelse av kvinnor* (1981/82:172), s. 14 ff.

man upptäckte att hans hustru inte var jungfru och att hennes omskärelse inte var intakt, kunde detta leda till att han omedelbart försköt henne. Regeringen betonade att begreppet "familjens heder" kopplades till kvinnornas sexuella beteenden och om en kvinna förlorade sin "sexuella anständighet" kunde hon skada hela sin släkt. Också i handlingsplanen från 2007 betonar regeringen kopplingen mellan könsstympning av flickor och kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck. De menar att tvångsäktenskap och könsstympning är specifika företeelser som har sin grund i bland annat föreställningen om att mäns och familjers heder är avhängig kvinnors och flickors sexuella beteende.²⁰

I rapporten *Våga se* lyfte Länsstyrelsen Östergötland fram att denna koppling dock sällan synliggjorts i forskning, utbildning och metodutveckling.²¹ I rapporten betonades att den internationella kunskapsutvecklingen om hedersrelaterat våld och förtryck inte har belyst seder som könsstympning och att den internationella forskningen om könsstympning som sett könsstympning som sexuellt våld och kontroll av flickor/kvinnor inte i någon större utsträckning lyft upp de kollektiva familje- och samhällssammanhangen och hedersnormer. Forskningsmässigt har de två kunskapsområdena på ett otillräckligt sätt knutit an till varandra trots att forskningen i båda fall rör kontroll av kvinnors sexualitet, familjebildning och födande.

Hederskulturen utmärks bland annat av att ansvaret att upprätthålla familjens heder och kontrollera de kvinnliga medlemmars sexualitet är kollektiv. Det är ett kollektivt intresse att främja skyddandet av de kvinnliga familjemedlemmarna oskuld. Könsstympning kan ses som en av flera kontrollmekanismer som historiskt/traditionellt sett använts för att upprätthålla oskuldsnormer. Andra kontrollmekanismer kan vara fysisk och social segregering, barn- och tvångsäktenskap och paternalistisk auktoritet.²² Länsstyrelsen Östergötland menar att det är av stor vikt att insatser för att förebygga och motverka könsstympning tydligt kopplas ihop med och också syftar till att förebygga och bekämpa andra kontrollmekanismer som social segregering, oskuldsnormer, barnäktenskap, tvångsäktenskap, våld och förtryck.

Länsstyrelsen Östergötland menar också att det utifrån denna ambition är olyckligt att regeringen planerar att ta fram en separat handlingsplan för könsstympning. Länsstyrelsen menar att en gemensam handlingsplan med ett bredare syfte att motverka oskuldsnormer, kollektiv social kontroll, barnäktenskap, tvångsäktenskap och hedersrelaterat våld och förtryck hade varit mer givande. Det är också på det sättet könsstympning har omhändertagits i den norska handlingsplanen.²³

²⁰ *Handlingsplan för att bekämpa mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer* (Skr 2007/08:39, s.13)

²¹ Länsstyrelsen Östergötland (2015) *Våga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstympade*. Rapport 2015: 16, s. 81 ff.

²² Länsstyrelsen Östergötland (2015), s. 83.

²³ *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* (2017-2020).

2.2. Övergripande reflektioner och förslag till handlingsplanen mot könsstymning av flickor och kvinnor

Länstyrelsen Östergötland vill betona vikten av att en handlingsplan för arbetet mot könsstymning omfattar en tydlig genomgång av problematiken samt rådande lagstiftning och internationella överenskommelser. Vi menar att det är viktigt att handlingsplanen synliggör;

- Orsaker till könsstymning av flickor och kvinnor.
- Kopplingen till hedersrelaterat våld och förtryck och ett uttalat fokus på att förebygga oskuldsnormer, barnäktenskap, tvångsäktenskap och kollektiv social kontroll i insatser för att förebygga och motverka könsstymning.
- Hur många som är utsatta för könsstymning. Här vill Länstyrelsen Östergötland lyfta upp behovet av att Socialstyrelsens uppskattning från 2015 uppdateras.
- Konsekvenser av könsstymning.
- Att det inte finns mildare varianter.
- Vikten av samverkan mellan berörda myndigheter.
- Vikten av att ha handlingsplaner och att dessa följs upp regelbundet.
- Vikten av lättillgänglig information till målgruppen.
- Vikten av utbildning och uppföljning med yrkesverksamma.
- Vikten av att frågan om könsstymning lyfts av svenska myndigheter globalt och i EU-sammanhang och att det sker ett internationellt kunskapsutbyte och metodutveckling, också med civilsamhället.²⁴

Länstyrelsen Östergötland menar att oavsett myndighet ska frågan om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstymning alltid tydligt ingå i insatser som rör integration, föräldrastöd, barns utsatthet, mäns våld mot kvinnor, våld i nära relationer, jämställdhet och i arbetet för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR). Detta gäller också när publikationer ska uppdateras om det inte tydligt framkommer i tidigare publikationer och annat material.

Nedan redovisas ett antal förslag som Länstyrelsen Östergötland bedömer är relevanta inom ramen för en nationell handlingsplan mot könsstymning av flickor och kvinnor. I enlighet med uppdraget avser förslagen rättsväsendet, skola och förskola, fritidsverksamhet för barn och unga, det civila samhället samt verksamhet för asylsökande och nyanlända.

2.3 Aktörer som möter asylsökande och nyanlända

2.3.1. Migrationsverket

Migrationsverket är en myndighet som prövar ansökningar från personer som vill bosätta sig i Sverige, komma på besök, söka skydd undan förföljelse eller ha svenskt medborgarskap. Det är

²⁴ Länstyrelsen Östergötland har betonat att i både Storbritannien och Norges nationella handlingsplaner kring tvångsäktenskap, könsstymning och hedersrelaterat våld så synliggörs den internationella dimensionen i dessa ärenden både i ett förebyggande och i ett åtgärdande perspektiv. I handlingsplanerna finns flera uppdrag som syftar till att möjliggöra strukturerad samverkan i enskilda ärenden kring exempelvis att bistå individer med anknytning till Storbritannien eller Norge att komma tillbaka. I båda länderna finns också strukturer för att långsiktigt verka förebyggande och informativt ifrån ambassader och konsulat i de länder där komptensteamerna haft många ärenden och som kan vara med och stödja exempelvis polis och åklagare i enskilda ärenden med spetskompetens. Se Länstyrelsen Östergötlands skrivelse till justitiedepartementet kring detta, Ju2016/04832/Å.

viktigt att asylsökande får tidig information rörande samhällets syn på våld inklusive hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning. För att asylsökande och nyanlända ska ges rätt förutsättningar i mötet med Sverige är det avgörande att myndigheter tidigt lyfter dessa frågor. Det är viktigt att Migrationsverket synliggör dessa områden redan vid första informationsmötet.

Förslag

Vid Migrationsverkets information riktad till asylsökande och nyanlända bör dessa områden ingå/utvecklas.

- Samhällets syn på våld, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter, kopplat till egenmakt över sin sexualitet
- Lagstiftning om fysiskt våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Våldets fysiska, psykiska och sociala konsekvenser för de som utsätts för våld, inklusive barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Information till vårdnadshavare och barn om rätten till vård för de som är könsstympade
- Information till vårdnadshavare om ansvaret att tillgodose barnets vårdbehov
- Information om var vårdnadshavare kan vända sig om de känner sig pressade av sin omgivning att begränsa sitt barn eller tvinga sin dotter till könsstympning eller sitt barn till äktenskap

2.3.2 Överförmyndarmyndigheten

I Sverige skall det, enligt föräldrabalken, i varje kommun finnas en överförmyndare eller en överförmyndarnämnd. Överförmyndarens huvudsakliga uppgift är att se till en enskild persons tillgångar används för hans eller hennes nytta och att tillgångarna är placerade på ett tryggt sätt. Verksamheten styrs av föräldrabalken. Huvuduppgiften är att utöva tillsyn och kontroll över förmyndarskap, godmanskap och förvaltarskap. Överförmyndaren skall även tillse en god man och förvaltare får den kunskap och utbildning som behövs.

Förslag

- Information om våld, hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning ska ingå i Överförmyndarmyndighetens grundutbildning för God man.
- Hänvisa till Länsstyrelsen Östergötlands webbplats www.hedersfortryck.se för ytterligare fortbildning. Där finns även översatt informationsmaterial som riktar sig till barn och unga rörande könsstympning och äktenskapstvång.

- Informationsbroschyren om arbetet mot könsstypning "Vi måste våga se" ska ges till alla som har uppdrag som god man för att få adekvat kunskap om könsstypning och dess konsekvenser för de flickor som redan utsatts.
- God man ska se till att ensamkommande barn ges den vård de har rätt till och behov av när flickor utsatts för könsstypning.
- God mans ansvar att ha och ge information om lagstiftning som rör våld, tvångsäktenskap och könsstypning till alla ensamkommande barn.
- Ge information till ensamkommande barn om de verksamheter som kan ge adekvat stöd.

2.3.3 Landstinget

Landstinget ska erbjuda alla asylsökande hälsoundersökning. Rätten till hälsoundersökning omfattar även de som vistats i Sverige under en längre tid utan tillstånd vilket de ska få erbjudande om när de uppsöker sjukvården. Hälsoundersökningen är frivillig och vid behov ska tolk anlitas. Hälsoundersökningen erbjuds för att informera om möjligheten att få ta del av hälso- och sjukvård och tandvård. Hälsoundersökningen är även till för att uppmärksamma eventuell ohälsa och eventuella behov av smittskyddsåtgärder.

I Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd (SOSFS 2011:11)²⁵ om hälsoundersökning av asylsökande m.fl. framkommer det att hälsoundersökningen ska innefatta samtal om den undersöktes tidigare likväl som nuvarande fysiska och psykiska tillstånd²⁶. Också hur hälsotillståndet kan vara påverkat av traumatiska upplevelser och den psykosociala situationen omfattas. Samtalen ska även ta upp frågor om t.ex. vaccinationsstatus och exponering för smittrisk. Mot bakgrund av det som framkommer i samtalen vid hälsoundersökningen ska kroppsundersökning och provtagningar göras. När det gäller samtal med barn vid hälsoundersökningen ska samtalet anpassas efter barnets mognad och ålder.

Förslag

- Vid hälsoundersökning ska frågor ställas på rutin om våld, barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning.
- Information om vilka hälsokonsekvenser könsstypning kan medföra då de som utsatts för könsstypning inte nödvändigtvis sätter fysiska och psykiska symtom i samband med könsstypningen.
- Ansvarig vårdgivare ska försäkra att de som är i behov av vårdinsatser på grund av konsekvenser av könsstypning får tillgång till adekvat vård
- Information ska ges till vårdnadshavare om ansvaret att tillgodose barnets samtliga vårdbehov vilket inkluderar vårdbehov på grund av konsekvenser av könsstypning.

²⁵ <http://www.socialstyrelsen.se/sosfs/2011-11>

²⁶ För en tydlig genomgång av tidigare forskning kring psykologiska konsekvenser och trauma i förhållande till könsstypning se s. 76 ff i Länsstyrelsen Östergötland (2015) *Våga se. En vägledning för stöd, vård och skydd av flickor och kvinnor som är eller riskerar att bli könsstypade*. Rapport 2015: 16

2.3.4 Boende för asylsökande barn och vuxna

Information om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning ska tydligt ges till all personal som arbetar på olika boendeformer för asylsökande.

Förslag

- Hänvisa till den webbaserade grundutbildning om hedersrelaterat våld och förtryck.
- Hänvisa till informationsmaterial om arbetet mot könsstympning och tvångsäktenskap för yrkesverksamma som Länsstyrelsen Östergötland tagit fram.
- Information om relevant lagstiftningen till alla ensamkommande barn.
- Öka kunskapen om eventuella symtom på könsstympning och eventuella hälsokonsekvenser för den som redan är utsatt.
- Tydlig information om rätten till vård samt var det går att söka vård.
- Information ska ges till vårdnadshavare om ansvaret att tillgodose barnets samtliga vårdbehov.
- Ensamkommande barn ska ges den vård de har rätt till och behov av utifrån eventuella hälsokonsekvenser på grund utav könsstympning.
- Information om de material som finns för barn och unga för att förebygga hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning.

2.3.5 Kommunernas samhällsinformation till nyanlända

Samhällsorienteringens syfte är att underlätta den nyanlända flyktingens etablering och delaktighet i det svenska samhället. Informationen skall ges så tidigt som möjligt efter ankomst till kommunen. Samhällsorienteringen ska förmedlas i dialog- och diskussionsform anpassat efter den nyanländes egna förutsättningar och perspektiv. Informationen ska därför helst ges på den nyanländes modersmål.

Det är viktigt med tidiga förebyggande och främjande insatser för att motverka hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning. Perspektiv som betonas både i den nationella strategin för att förebygga och bekämpa mäns våld mot kvinnor och i arbetet för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR). Migrationsverket har ansvar för att ge grundläggande information åt samtliga asylsökande. Länsstyrelserna har i uppdrag att samordna arbetet med tidiga insatser för asylsökande i hela landet (uppdraget TIA) och medel inom ramen för uppdraget kan sökas av organisationer inom civilsamhället, kommuner och kommunalförbund.

Det finns därför stora behov av att utveckla informationen till dessa målgrupper, inklusive den samhällsorientering som ingår i nyanländas etablering i arbets- och samhällslivet. Det finns även stora behov av utbildning av personal inom Migrationsverket, Arbetsförmedlingen och kommunernas mottagningsenheter samt av samhällskommunikatörer. En viktig aspekt är att både personal och samhällskommunikatörer är förankrade i de normer om exempelvis mänskliga rättigheter, jämställdhet och synen på hedersrelaterat våld och förtryck som ska förmedlas.

Flera landsting, regioner och kommuner har hälsokommunikatörer i arbetet med att underlätta etableringsprocessen för nyanlända och flyktingar. Syftet är att, genom information,

kunskapsförmedling och dialog på modersmålet, främja god hälsa. Hälsokommunikatörerna talar svenska och språk som är vanliga bland nyanlända och har i uppdrag att informera nyanlända och flyktingar om rättigheter kring hälsa och vård. De har hälso- och sjukvårdsrelaterad utbildning och kulturkompetenser som underlättar arbetet med informationsspridning och dialog kring hälsa.

Länsstyrelsen i Jönköping fick i februari 2018 i uppdrag av regeringen att göra en översyn av samhällsorientering för nyanlända²⁷, med fokus på hur materialet ska revideras med syfte att ge ökat utrymme åt information och dialog om rådande normer och värderingar i det svenska samhället och hur dessa påverkar kvinnor och män. Övriga länsstyrelser ska bistå Länsstyrelsen i Jönköpings län i arbetet. Uppdraget ska redovisas till Regeringskansliet senast den 31 maj 2018. En revidering av utbildningsmaterialet ska syfta till att innehållet i samhällsorienteringen på ett tydligare sätt än idag ska synliggöra de normer och värderingar som kommer till uttryck genom lagar och regler samt hur det svenska samhället är organiserat. Materialet ska utformas för att lägga grund för att inom samhällsorienteringen ge information och diskutera värdeladdade ämnen och frågor, t.ex. vad avser jämställdhet, diskriminering, individuella rättigheter och skyldigheter, sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter, barns rättigheter samt betydelsen av ett demokratiskt styrelseskick.

Länsstyrelsen Östergötland ser positivt på detta uppdrag och vill betona vikten av att olika aspekter tas upp som rör våld i nära relationer, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor. Detta är viktigt både när det gäller revideringen av samhällsorienteringen och i informationen som ges till asylsökande.

Förslag

I samhällsorientering till asylsökande och nyanlända bör dessa områden reflekteras djupare kring:

- Samhällets syn på våld, inklusive hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter, kopplat till egenmakt över sin sexualitet
- Lagstiftning om fysiskt våld, barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Våldets fysiska, psykiska och sociala konsekvenser för de som utsätts för våld, inklusive barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Information till vårdnadshavare och barn om rätten till vård för de som är könsstympade
- Information till vårdnadshavare om ansvaret att tillgodose barnets vårdbehov
- Information om vart vårdnadshavare kan vända sig om de känner sig pressade av sin omgivning att begränsa sitt barn eller tvinga sin dotter till könsstympning eller sitt barn till äktenskap
- Utbildning av samhällskommunikatörer. Se över om det ska finnas särskilda utbildare i vissa frågor, exempelvis om hedersrelaterat våld och förtryck.

²⁷ Regeringsbeslut A2018/00335/I, 2018-02-15.

- Utveckling av www.informationsverige.se
- Hälsokommunikatörer ska ha god kompetens och ska ges utbildning i hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor
- Det ska ingå i hälsokommunikatörens arbete att informera nyanlända och flyktingar om sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter, kopplat till egenmakt över sin sexualitet (och om våldets fysiska, psykiska och sociala konsekvenser för de som utsätts för våld, inklusive barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning av flickor och kvinnor)

2.4. Skola och utbildning

2.4.1. Övergripande kring skola

Skolan möter alla barn och unga och har därför en unik möjlighet att kunna göra skillnad. Det är därför av största vikt att all personal på skolan har kunskap kring vad könsstympning är, i vilka sammanhang och kontext det förekommer, vilken hjälp det finns att få och vilka personer som ska kontaktas när det förekommer oro kring könsstympning. Det är vidare viktigt att skolan aktivt arbetar med information till elever utifrån nationella värdegrunder och lagar där även könsstympning benämns och att det finns personal på skolan som direkt kan vägleda och slussa utsatta vidare.

Skolan har även anmälningsplikt till socialtjänsten vid oro för barn, och då könsstympning är en form av grovt våld är det viktigt att all personal är införstådda med problematiken och sitt eget ansvar. För en enskild pedagog kan det vara svårt att hantera oro kring ett barn, och därför är det viktigt med stöd från skolans elevhälsoteam där det finns samlad kunskap.

Skollagen lyfter fram att utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Den syftar också till att i samarbete med hemmen främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till aktiva, kreativa, kompetenta och ansvars-kännande individer och medborgare. Vidare säger skollagen att skolan ska förebygga och förhindra att barn och elever utsätts för kränkande behandling. Var och en som verkar inom skolan ska också främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet mellan människor är de värden som utbildningen ska gestalta och förmedla.²⁸

Undervisningen ska vara icke-konfessionell, vilket innebär att det inte får finnas religiösa inslag i undervisningen. Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.

²⁸ (SFS 2010:800)

2.4.2. Förskola

Under inskolningsperioden förs ofta samtal kring vilka förutsättningar barnet kommer att ges gällande sin egen utveckling och sitt lärande och föräldrar informeras om de rättsliga ramarna personalen har att förhålla sig till, förutom det som står i Skollagen och läroplanen för förskolan. Redan vid inskolningen bör det finnas rutiner för samtal kring könsstämpning. Detta kan ske i samband med inskrivningssamtal kring rutiner, barnets hälsa, kost och frågor kring barnets hemförhållanden och bakgrund. För de barn som redan har blivit könsstämpade behöver vårdnadshavarna känna till att det är olagligt i Sverige och att det finns hjälp att få. Vidare att personalen har anmälningsskyldighet om de misstänker att barnet kommer utsättas eller om barnet inte får nödvändig läkarvård.

Den dagliga kontakten ger bra förutsättningar för att kunna skapa en ömsesidig förståelse och ett bra samarbete kring barnets lärande och utveckling. En bra och förtroendefull kontakt mellan personalen i förskolan och vårdnadshavarna kan vara avgörande för kommande samarbete med skola och andra institutioner. I samtal kring den gemensamma omsorgen om barnet kan föräldrarna vara mycket mottagliga för samtal kring könsstämpningens skadeverkningar och det är därför viktigt att personal besitter grundläggande kunskap som de kan förmedla till föräldrarna. Förskolan har ofta god kännedom om hur barn ser ut, och kan särskilt med blöjbyten uppmärksamma förändringar och avvikelser. Vid oro ska det finnas tydliga rutiner kring anmälan till socialtjänst. Det ska även finnas tydliga rutiner kring hur man kan prata med föräldrar inför en längre semesterresa. Inför skolstart ska information från förskolan systematiskt ske i överlämning till skolan.

2.4.3 Grundskola / Gymnasieskola

Skolan måste särskilt uppmärksamma förändringar hos eleven, såväl beteendemässiga som att hon verkar ha ont eller har andra besvär. Skolan måste även särskilt uppmärksamma elever där det finns en oro för att barnet ska föras ut ur landet. Ju tidigare detta uppmärksammas, desto större är chanserna att hjälpa eleven och det är viktigt att en orosanmälan görs till socialtjänsten. I de fall elever inte kommer tillbaka till skolan har skolan en skyldighet att anmäla detta till socialtjänsten för vidare utredning. När en elev slutar grundskolan behövs särskild uppföljning och överföring till gymnasieskolan i de fall det har funnits oro kring eleven.

Det ska finnas kontinuerliga insatser i skolan för att stärka elevernas kännedom kring psykisk, fysisk och social hälsa anpassade efter ålder och mognad. I de ämnen som belyser globala frågor finns stora möjligheter att lyfta ämnet könsstämpning, barnnäktenskap och tvångsäktenskap. I naturorienterade ämnen är det framgångsrikt att ta upp sexualitet och reproduktiv hälsa för att tydliggöra var individs egenmakt till sin egen sexualitet, rätten till kroppslig integritet och rätten till att forma sitt eget liv. I samhällsorienterade ämnen kan könsstämpning och annan hedersrelaterad problematik tas upp särskilt då diskussioner kring olika sätt att tänka och leva reflekteras kring. Även andra ämnen såsom historia, religion och geografi kan beröra dessa områden. Skolan ska också integrera temat könsstämpning, likväl som hedersrelaterat våld och förtryck när skolan informerar om olika typer av våld och barnrättsinsatser.

2.4.4 Särskola

För särskola på olika nivåer gäller samma som för elever på grund- och gymnasieskola. Det är dock av vikt att skolan utvecklar verktyg för att specifikt kunna prata om könsstympling men även kring hedersrelaterat våld och förtryck samt barn- och tvångsåktenskap på ett sådant sätt att man kan säkerställa att eleven har förstått och tagit till sig informationen.

Barn och unga med olika former av funktionsnedsättning som lever med hedersrelaterade normer är i hög utsträckning i riskzon att utsättas för tvångsåktenskap.²⁹ Personer med funktionsnedsättning är också i lika hög, eller högre grad utsatta för olika former av våld i nära relation. För gruppen med funktionsnedsättning är det av vikt att förstå tre problemområden; beroende, sårbarhet och osynlighet. Barn och unga med funktionsnedsättning är i högre utsträckning än andra barn beroende av sina vårdnadshavare, som också kan vara deras förtryckare. De som har personlig assistans, inte sällan familjemedlemmar, har mindre tillgång till personer utanför sitt nätverk än andra. Personer med funktionsnedsättning är i allmänhet mer utsatta för våld, och har svårare att freda sig. Vidare kan olika former av övergrepp tolkas som kommunikationssvårigheter och eventuellt våld och förtryck underordnas funktionshindret.³⁰

Detta sammantaget gör gruppen hedersutsatta med funktionsnedsättning till en särskilt utsatt grupp där det behövs rutiner för att bemöta deras särskilda behov. Det behövs även särskilda rutiner för hur personal kan kommunicera med föräldrar för att de ska kunna lita på att skolpersonal kan ta hand om deras barn och vidare förstå barnens utvecklingsmöjligheter som samhällsmedborgare i framtiden.

2.4.5 Elevhälsan

Elevhälsan i skolan ska arbeta hälsofrämjande och förebyggande (2010:800). Hälsosamtal förs med elever från årskurs 1 och, utgår från standardiserade frågor som elever från riskområden ska besvara. Dessa standardiserade dokument ska utökas med frågor kring könsstympling. Det är av vikt att varje ny skola ställer frågorna och inte endast tar över andras information. Det kan även vara av stor vikt att upprepa frågan då eleven kanske inte svarar första gången frågan ställs.

2.4.6. Fritidsverksamhet

Fritidshem och grundskola styrs av samma läroplan, och verksamheterna integreras ofta med varandra. Fritidspedagoger ska stötta barns utveckling genom att arbeta med aktiviteter, stötta med läsläsning samt på olika sätt motivera barn att utveckla egna intressen, att ta egna initiativ och att ta ansvar för sig själva och andra. De möter barn från grundskola upp till gymnasiet i såväl kommunala som privata verksamheter. Arbetet innebär mycket samverkan med skolor, socialtjänst och fritidspedagoger har även kontakt med föräldrar.

Fritidspedagoger har stort utrymme att i sin verksamhet belysa hedersrelaterat våld och dess ytringar som exempelvis könsstympling. Detta kan ingå i teman som jämställdhet, sexualitet

²⁹ Tris (2015) *Trippelt utsatt – om hedersrelaterat förtryck och våld bland personer med funktionsnedsättning*.

³⁰ <http://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/18415/2011-9-6.pdf>

https://www.bra.se/download/18.cba82f7130f475a2f1800010148/1371914725775/2007_26_vald_mot_personer_med_funktionshinder.pdf

och hälsa, våld i nära relationer, diskussioner kring värderingar och normkritik och utifrån samtal kring mänskliga rättigheter och barnkonventionen. De har också stor frihet att anordna studiebesök, arrangera temadagar och anordna filmvisningar med efterföljande diskussioner. De kan även i sina lokaler ha information som underlättar samtal med utsatta och även med barn och unga som är oroliga för sina vänner. De kan även vara en länk till skolhälsovårdsteam, socialtjänst och andra verksamheter.

2.4.6. Behov av handlingsplan och rutiner för arbetet mot könsstypning

I all skolverksamhet ska det finnas rutiner för hur personal ska upptäcka och agera när ett barn far illa, vilket också behöver innefatta misstanke om könsstypning. En förutsättning för att detta ska fungera är att det finns kunskap inom verksamhetens alla nivåer om könsstypning. Det är av största vikt med ett samförstånd kring att könsstypning är en form av grov misshandel när det har utförts och vidare för barn och unga som inte får tillgång till stöd och vård när det har hänt.

All personal inom den pedagogiska verksamheten ska känna till vem som gör vad för att hjälpa en flicka som har könsstypats eller planerar att könsstypas samt hur detta ska dokumenteras. Det är också viktigt att det finns en nära samverkan med socialtjänsten kring en tydlig roll- och ansvarsfördelning. Skolans ansvar är att uppmärksamma socialtjänsten på de flickor som lever i en utsatt situation, dels utifrån misstanke om könsstypning men att också redogöra för helheten avseende livsförhållanden och levnadsutrymme i stort.

Enligt Diskrimineringslagen (2008:567) och Skollagen (2010:800) är det ett krav att varje skola ska ha planer kring likabehandling och kränkande behandling. Det är viktigt att sammankoppla handlingsplanen mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning med respektive skolas Likabehandlingsplan. Det är viktigt att personalen är väl förtrogen med den lagstiftning som råder kring den pedagogiska verksamheten.

2.4.7. Övergripande förslag för skola och fritidsverksamheter

Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning måste öka inom utbildningsväsendet och ingå i grundutbildningen för all pedagogisk personal på de lärosäten som bedriver utbildning för pedagoger inom ramen för uppdraget våld i nära relation. Alla anställda inom kommunala skolor och friskolor ska få utbildning och kompetenshöjande insatser om arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning.

Förslag för förskola/skola

- Att det i handlingsplanen föreslås extra resurser för skolor att synliggöra könsstypning i aktuella handlingsplaner. Rektor bär huvudansvaret för att utforma och revidera handlingsplaner. I handlingsplaner bör även det förebyggande arbetet riktat till elever innefattas.
- Kompetenshöjande insatser bör erbjudas för all skolpersonal.

- Utveckla riktlinjer för skolans samarbete på lokal nivå med relevanta aktörer. Medvetenhet om riskfaktorer avseende bortförande, barn- och tvångsåktenskap som riskfaktorer för barn i alla åldrar måste öka/ska finnas.
- Varje förskola/skola bär ansvar för att frågor kring könsstämpning tas upp vid varje inskrivningssamtal. Detta gäller även vid byte av skola. Frågan behöver ställas för varje enskild elev och inte tas upp från eventuell tidigare information.
- Samtlig information som belyser arbetet mot barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstämpning kan integreras med befintliga redan förekommande samtalsverktyg på förskola/grundskola.
- Frågor som tar upp barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstämpning kan även integreras i undervisningen, exv. naturkunskap, livskunskap, religion, samhällskunskap, geografi och historia.
- Särskild information till barn och unga med funktionsnedsättning kring könsstämpning och relaterade frågor som barn- och tvångsåktenskap
- Särskild information till föräldrar kring barn med funktionsnedsättning
- Särskild hänsyn avseende information till barn och unga med funktionsnedsättning, i synnerhet kognitiva begränsningar så de kan ta till sig av informationen.³¹
- Skolan ska tillhandahålla intyg rörande svensk lagstiftning om könsstämpning vid resa till länder där risken finns att vårdnadshavare kan pressas av närstående som en förebyggande skyddsåtgärd. Detta intyg ska ges på rutin till alla. Vid misstanke om riskerna för vad en utlandsresa kan komma att innebära ska alltid socialtjänsten informeras

Förslag för elevhälsa

- Frågor om könsstämpning ska inkluderas i förskolans och skolans elevhälsosamtal.
- Skolhälsovården ska involvera vårdnadshavare i hälsosamtalen när det är möjligt.
- Skolhälsovården ska följa upp de elever som är könsstämpade över tid för att kunna identifiera eventuella hälsokonsekvenser.
- Skolhälsovården ska utveckla metoder och nätverk i samarbete med socialtjänsten för att erbjuda stöd och bearbetningssamtal för att hjälpa utsatta.
- Skolhälsovården/kuratorer/skolpsykologer utvecklar metoder/nätverk i samarbete med socialtjänsten för att erbjuda stöd och bearbetningssamtal för att komma åt problematiken.
- Införa en gemensam "tolkbank" och rutiner kring användandet av tolkar, så att det inte kan komma att uppstå felaktigheter som i förlängningen kan vara skadligt för den utsatte.
- Fördjupad kompetensutveckling om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstämpning för elevhälsans personal ska genomföras årligen.
- Skolhälsovården ska stärka samverkan med ungdomsmottagningarna och kliniker för att hänvisa elever som redan är könsstämpade vid ankomsten till Sverige.
- Det bör även finnas lättillgänglig och väl synlig information på skolan i form av affischer och broschyrer på samma sätt som det finns annan hälsorelaterad information.

³¹ Se Länsstyrelsen Östergötlands material *Våga förstå*

Förslag för fritidsverksamhet

- Kompetensförsörjning för befintlig personal inom fritidsverksamheter, kommunal likväl som fristående om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning.
- I de förebyggande insatser med fokus på att könsstypning ska upphöra, måste det finns ett uttalat fokus på att förebygga oskuldsnormer, tvångsäktenskap och social kontroll av flickor och kvinnor.
- Arbeta för att nå målgrupper som inte besöker/deltar i fritidsverksamheter. Det kan finnas olika skäl till detta. Ett skäl kan vara att barnet/den unga lever med begränsningar i sitt liv.

2.5. Rättsväsendet

Polismyndighetens nationella operativa avdelning beslutade 2016 att göra en översyn av polisens befintliga verksamhet gällande hedersrelaterade brott.³² Översynen skulle omfatta analyser av vilka utmaningar och behov som polisen ställs inför när de utreder hedersrelaterad brottslighet, på kort likväl som lång sikt, avseende både interna och externa faktorer. I uppdraget gjordes en genomlysning gällande ärenden som rörde tvångsäktenskap, vilseledande till äktenskapsresa och könsstypning under 2014–2015 i samverkan med Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum och utvalda länsstyrelser. I översynen framkom att det görs få riskbedömningar gällande hedersrelaterat våld och att det därför är sannolikt att det både finns ärenden som utreds och ärenden som läggs ner, utan att hedersperspektivet har synliggjorts. Det metodstöd som polisen använder sig av omfattar inte personer under 18 år, vilket utgör en stor grupp av de som utsätts för hedersrelaterat förtryck och våld. Det kan ändå göras riskanalyser men då är det på den enskilda tjänstemannens initiativ. Översynen pekar även på att det finns en osäkerhet bland enskilda tjänstemän kring hur de ska agera när de misstänker att det kan vara fråga om ett hedersbrott.

Översynen visade även att många ärenden läggs ner då det saknas bevisning. I rapporten lyftes att könsstypning var särskilt svårt att bevisa utan rättsintyg som bevismaterial och det betonades att sjukvården behöver öka kunskapen om hur olika sorters könsstypning yttrar sig och bistå med rättsintyg utfärdade av specialistläkare. I rapporten framkommer också att myndigheter (som sjukvård eller skola) och ideella organisationer inte vet hur de ska agera för att bistå en polisutredning, när polisen utreder brott som rör könsstypade barn, barn som riskerar att föras ut ur landet eller giftas bort mot sin vilja. En slutsats av översynen är att det är viktigt att polis och åklagare stöttar och informerar andra aktörer så att de kan utveckla metoder för bevissäkring.

När det gäller ärenden då det finns en risk att unga personer förs utomlands för att utsättas för bland annat tvångsäktenskap eller könsstypning lyfter översynen möjligheten att begära internationell rättshjälp vilket inte skett någon gång i de ärenden som översynen omfattade, trots att det förekom målsäganden som anmält brott när de befunnit sig utomlands. När målsägande är under 18 år ska ärenden betraktas som barnärenden oavsett brottskod. Barn som målsägare ska förordnas målsägarbiträde eller särskild företrädare enligt regelverket. Av

³² Polisen (2016). *Översyn av polisens verksamhet gällande hedersrelaterade brott*. Diarienummer, A.050.566/2016.

översynen framkom dock att det förekom att barn inte tilldelats särskild företrädare trots att man i ärendet hade kunnat misstänka att målsman hade fört barnet utomlands.

Från samtliga regioner inom polisen framkom att tolkar kunde försvåra utredningsarbetet. Om målsägande inte känner sig trygg för att tolken tillhör samma folkgrupp kan det leda till att den utsatte inte vågar berätta allt i förhöret. Översynen lyfter att det inte finns en strukturerad plan för hur regionerna inom polisen ska hantera de målsägande som upplever rädsla för att prata genom en tolk vid misstanke om brott med hedersmotiv.

Kompetensen inom polisen har ökat under de senaste tio åren men den är fortfarande varierande. Det framkommer av översynen att polisens förmåga att både identifiera och utreda brott med hedersmotiv måste öka. Både den grundläggande generella kompetensen likväl som specialistkompetens. Översynen lyfter även vikten av förebyggande arbete. En förutsättning för detta är att insatser på lokal nivå samordnas. Översynen visar på att det saknas strategier inom polisen för hur samverkan med andra myndigheter ska bedrivas för att förebygga hedersrelaterade brott.

I översynen görs följande slutsatser rörande misstanke om könsstympning:

- Ärenden som rörde misstanke om könsstympning gällde totalt 22 målsäganden.
- Polisanmälan kom i första hand från socialtjänsten och socialtjänsten var inkopplad i samtliga ärenden. Socialtjänstens anmälan byggde i sin tur på orosanmälan från förskola, skola, sjukvård eller Migrationsverket.
- Polisen hade sällan tillgång till brottsplatsen. I 6 fall var den utomlands och i 5 fall var den oklar och 2 ärenden rörde planerade brott.
- Omständigheter som försvårade utredningarna var bland annat att barnen inte befann sig i Sverige, att de var väldigt unga och att brottet begåtts flera år tillbaka i tiden.
- Åklagarna har inte rättsintyg att använda i rätten som stödbevisning och ärendena läggs ner. Ingen ytterligare stödbevisning finns. Inget fall ledde till åtal.
- Könsstympning är svårt att bedöma utan specialistkompetens. Dessa undersökningar bör regelmässigt utföras av specialistutbildad läkare eller av rättsläkare.
- Det fanns fall där barn i förhör beskrev en övergreppssituation men där rättsintyget sedan inte styrker en könsstympning. Polisen lyfter utifrån detta upp möjligheten att göra en läkarundersökning gällande psykiskt trauma efter övergreppet och använda det som stödbevisning om så är fallet, samt att styrka en psykisk misshandel och åtala på alternativa brott.

2.5.1 Polis

Polismyndigheten har beslutat om att införa ett nationellt kompetensnätverk för arbetet mot hedersrelaterad brottslighet.

Förslag

- Fördjupad kompetensutveckling om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning för de poliser som ingår i polisens nationella kompetensnätverk ska genomföras årligen.

- Att brottet könsstypning tydligt integreras i polisens nationella kompetensnätverk för arbetet mot hedersrelaterad brottslighet. Länsstyrelsen Östergötland vill betona vikten av att det bör ingå barnutredare i polisens kompetensnätverk, eftersom hedersrelaterad brottslighet drabbar barn³³.
- Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning ska ingå i grundutbildningen för alla poliser på de lärosäten som bedriver polisutbildningen
- Kartläggning av forskning om rättsväsendets arbete rörande brottet könsstypning som finns på nationell samt internationell nivå ska genomföras kontinuerligt.

2.5.2 Åklagare

Åklagarmyndighetens tre utvecklingscentrum ansvarar för metod och rättsutveckling inom olika brottsområden. De svarar även för den samlade kunskapen inom sina ansvarsområden. Rättslig uppföljning samt tillsyn ingår likväl som överprövningar av åklagarbeslut. Utvecklingscentrum Göteborg har i myndighetens verksamhetsplan 2018 fått i uppdrag att fram ett enkelt metodstöd för handläggning av ärenden om könsstypning.

Förslag

- För att öka specialistkompetens för åklagare vid allmänna åklagarkammare ska ett nationellt kompetensnätverk för arbetet mot hedersrelaterad brottslighet där brottet könsstypning ingår inrättas.
- Riksenheten mot internationell och organiserad brottslighet ska ingå i nationella kompetensnätverket likväl som representation från rättsavdelningen vid Åklagarmyndighetens huvudkontor.
- Fördjupad kompetensutveckling om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning för de åklagare som ingår i åklagarnas nationella kompetensnätverk ska genomföras årligen.
- Kunskap om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstypning ska ingå i grundutbildningen för alla jurister på de lärosäten som bedriver juristutbildning inom ramen för den satsning på kompetens som rör våld i nära relation.

2.5.3 Rättsintyg

Många gånger kan det vara svårt att se om en flicka eller kvinna är könsstypad på grund av anatomiska olikheter och vilken typ av könsstypning det är. Det ställer höga krav på den läkare eller barnmorska som undersöker flickan eller kvinnan. Att vid misstanke om könsstypning kunna remittera flickor/kvinnor till yrkeskunniga med specialistkompetens för vidare bedömning och omhändertagande är avgörande.

³³ Exempelvis kan nämnas att i de ärenden som inkom till den nationella stödtelefonen under 2017 var andelen barn av de utsatta minst 53 procent.

Förslag

- Vid läkarundersökningar som sker i samband med brottsutredning ska bedömningar göras av barnurolog/barnläkare, gynekolog med specialistkompetens med inriktning på könsstympning samt läkare vid rättsmedicinsk avdelning.
- Det ska finnas ett nationellt team att tillgå i landet för rättsmedicinsk bedömning vid misstänkt könsstympning som ska kunna anlitas för att göra adekvata rättsmedicinska bedömningar i hela landet.
- Snarast bygga upp specialistkompetens på regional nivå i landet för att kunna utföra adekvat rättsmedicinsk bedömning vid misstänkt könsstympning.
- Psykiatrisk/psykologisk bedömning av eventuellt trauma som konsekvens av en misstänkt könsstympning.
- Kartläggning av den forskning som finns för att utföra rättsmedicinska bedömningar på nationell samt internationell nivå ska ske kontinuerligt.
- I relevanta EU-sammanhang och andra internationella sammanhang bör frågan om rättsmedicinska bedömningar lyftas för att kunna byta erfarenheter och öka förmågan att utföra rättsmedicinska bedömningar på ett adekvat sätt.

Amelmottagningen

På Södersjukhuset finns Amelmottagningen en specialistmottagning som arbetar med medicinsk behandling för flickor och kvinnor som utsatts för könsstympning. Där arbetar gynekologer, barnmorskor och kuratorer.

Förslag

2.5.4 Advokat/biträden

Förslag

- Målsägandebiträde och särskild företrädare för barn ska ha särskild kompetens gällande hedersrelaterat våld och förtryck inklusive dess olika uttrycksformer såsom barnåktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning när de förordnas i dessa ärenden så snart förundersökning inleds.

2.5.5 Barnahus

Till Barnahus kommer barn och unga under 18 år som misstänks ha blivit utsatta för misshandel eller sexuella övergrepp. Barnahus finns på olika platser i landet. Utifrån barnets ålder och mognad bör samma förutsättningar och information ges som till en vuxen målsägande. Barn har inte samma möjlighet som vuxna att påtala brott och vet heller inte alltid att en handling är brottslig. Det gäller i än högre grad när förövaren är en person som står barnet nära. I utredningar med barn ska det rättsliga utredningsintresset vägas mot barnets intresse av skydd, omvårdnad och integritet.

Förslag

- Kompetensutveckling om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning ska genomföras årligen för personal på eller kopplade till Barnahus.
- Särskilt utpekade från rättsväsendet med specialistkompetens som hanterar dessa ärenden från polisens och åklagarnas kompetensnätverk.
- Särskilt utpekade med specialistkompetens som utför medicinska bedömningar och rättsintyg.
- Ett uppdrag till Länsstyrelsen Östergötland och Barnafrid att samverka kring erfarenhetsinhämtning och utbildningsinsatser för att möjliggöra att alla Barnahus tydligt inkluderar barn och ungas utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning.

2.6 Civilsamhället

Med det civila samhället avses en arena, skild från staten, marknaden och det enskilda hushållet, där människor organiserar sig och agerar tillsammans i gemensamma intressen. I området ingår allt från nätverk, ideella föreningar till registrerade trossamfund med mera. Politiken omfattar bland annat möjligheter att bilda organisationer, att få statligt stöd och att göra människor delaktiga och bedriva verksamhet.

Förslag

- Förbättra samverkan mellan civilsamhället och kommunens verksamheter för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning. Genom att tydliggöra roll och ansvarsfördelning mellan civilsamhällets aktörer och kommunens verksamheter.
- Föreningsstöd för organisationer i syfte att förebygga könsstympning av flickor och kvinnor. Det förebyggande arbetet bör ske i nära samverkan med kommunens olika nämnder.
- Myndigheter som hanterar bidrag/medel till civilsamhället ska tydligt rikta långsiktiga satsningar för arbetet mot hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning.
- Uppmuntra att i relevanta projektsatsningar som görs beträffande jämställdhet, sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR-frågor), arbetet mot våld, ska frågor om hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning inkluderas.
- Särskilda projektmedel för att initiera samverkan internationellt och arbeta gränsöverskridande för att förebygga och förhindra könsstympning av flickor och kvinnor.³⁴
- Det är viktigt att barn och ungdomar själva kommunicerar vad som är viktigt för sitt val av liv och får möjlighet att påverka kampen mot tvångsäktenskap, könsstympning

³⁴ Enligt den norska handlingsplanen så ökades under 2015 stödet till internationella organisationer och det civila samhället från 25 miljoner till 50 miljoner kronor. Tillsammans med stöd genom FN var det totala norska stödet 70 miljoner kronor. Etiopien och Somalia var utpekade pilotland. I satsningen fanns ett tydligt fokus på stärkt samarbete mellan civilsamhället och departementen. *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020)*, s. 26.

och allvarliga begränsningar av ungdomsfriheten. På så sätt kan barn och ungdomar vara resursfulla mot sina egna miljöer och bidra till social mobilisering.

- Tydliga satsningar för att möjliggöra ungas egen delaktighet för att få tillgång till ett liv fritt från våld och förtryck likväl som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning.
- I den norska handlingsplanen är en åtgärd att möjliggöra årliga nordiska ungdomskonferenser. En liknande åtgärd bör lyftas också i en svensk handlingsplan mot könsstympning.³⁵

2.6.1 Trossamfund

Myndigheten för stöd till trossamfund har i uppdrag att främja en dialog mellan stat och trossamfund samt att bidra med kunskap om religion och samfundsliv i Sverige. I denna dialog är det viktigt att myndigheten informerar om regeringens arbete mot könsstympning av flickor och kvinnor med tydlig information om de redan utsattas rätt till vård och vårdnadshavarnas ansvar att tillgodose barnets vårdbehov.

Myndigheten fördelar årligen statsbidraget till trossamfunden i form av organisationsbidrag, verksamhetsbidrag och projektbidrag. De senaste åren har det sammanlagda årsbidraget varit drygt 90 miljoner kronor.

Förslag

- Följa upp hur de religiösa samfunden arbetar för jämställdhet och förebyggande mot våld, hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning.
- Öka trossamfundens samverkan med civila samhället för att främja jämställdhet och förebygga våld, hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning.
- Information på Myndigheten för stöd till trossamfunds webbplats om relevant lagstiftning.
- Lyfta frågor om våld, hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnäktenskap, tvångsäktenskap och könsstympning i de jämställdhetsåtgärder som görs inom ramen för trossamfunden.

2.7 Informationssatsningar

Storbritannien riktar olika informationskampanjer direkt till de utsatta. En av dessa kampanjer har riktat sig till så unga som sex år. De har upptäckt att barn vänder sig snarare till en kompis de har förtroende för istället för att berätta för någon vuxen när de är oroliga för att utsättas. Kampanjen informerade om hur barn kan agera när de får ett sådant förtroende från en kompis som rör oro kring könsstympning och tvångsäktenskap.³⁶

³⁵ *Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse* (2017-2020), s. 56.

³⁶ <https://www.freedomcharity.org.uk/>

Länsstyrelsen Östergötland har på uppdrag av regeringen ansvarat för två kampanjer som riktar sig till unga i målgruppen när det gäller risk för barnåktenskap och tvångsåktenskap. Den första i samarbete med Rikspolisstyrelsen och den andra i samarbete med övriga länsstyrelser.

Förslag

- Årliga kampanjer som riktar sig till barn och unga som är i risk för att utsättas för hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstympning på uppdrag av regeringen.
- Årliga kampanjer som riktar sig till vårdnadshavare för att förebygga och förhindra att barn och unga utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck och dess olika uttrycksformer som barnåktenskap, tvångsåktenskap och könsstympning på uppdrag av regeringen.

